

גניזה או מיחזור נייר

סרן, הרב יהושע לוביץ' – רב חטמ"ר מנשה

- א. הקדמה
- ב. מקור איסור מחיקה וחובת הגניזה
- ג. גרמא
- ד. בעיית הגניזה בדורות קודמים ושריפה כפתרון
- ה. פתרון המיחזור
- ו. פסיקת הרבנות הראשית לישראל
- ז. ייחודיות גניזה בצבא
- ח. הצעות מעשיות

א. הקדמה

אחת המשימות העומדות לפתחו של כל רב צבאי או קצין דת, הינה טיפול בגניזה המצטברת מעת לעת בכתי הכנסת. הגניזה מורכבת מסוגים שונים, כגון: עלוני שבת, סידורים וספרי קודש בלויים ועוד. אך מרבית הגניזה מכילה חומרי פרסום ולימוד שונים של הרבנות הצבאית כגון: הלכה כסדרה, דבר רבצ"ר, דפי לימוד "והגית בו" ועוד. הצורך בגניזה יוצר בעיות שונות, בין היתר עלות כספית, הקצאת משאבים לשינוע הגניזה לבסיס הרבנות הצבאית וגם פגיעה בסביבה. בנוסף, יש לציין שלדאבון הלב אין זה מחזה נדיר בצה"ל לראות דפי פרסום הלכתיים או תורניים המגיעים לידי בזיון.

ב. מקור איסור מחיקה וחובת הגניזה

החובה לגנוז נובעת מהאיסור למחוק את כתבי הקודש¹:

"אֲבֹד תֵּאבְדוּן אֶת כָּל הַמְּקֻמֹּת אֲשֶׁר עֲבָדוּ שֵׁם הַגּוֹיִם וְכוּ' וְנִתְּצוּם אֶת מִזְבְּחֵיכֶם וְשִׁבְרֵיכֶם אֶת מִצְבְּתֵיכֶם וְאֲשֵׁרֵיכֶם תִּשְׂרֹפוּן בְּאֵשׁ וּפְסִילֵי אֱלֹהֵיכֶם תִּגְדְּעוּן וְאִבְדֵתֶם אֶת שְׁמֵי מִן הַמְּקוֹם הַהוּא. לֹא תַעֲשׂוּן כֵּן לַה' אֱ-לֹהֵיכֶם וְכוּ'".

חכמים פירשו² את סמיכות הכתובים כך: "ונתצתם את מזבחותם ואבדתם את שמם לא תעשו כן – אזהרה למוחק את השם, ולנתן אבן מן המזבח או מן העזרה". זאת אומרת

1 דברים יב, ב-ה.

2 ספרי דברים סא, יב. וכן מובא ברש"י שם.

שכשם שיש מצווה למחות את שמה של עבודה זרה, כך אסור למחוק שם ה' או לשבור את מזבח ה'.

במקום אחר במסכת שבת³ מופיעה החובה לגנוז:

"כל כתבי הקדש מצילין אותן מפני הדליקה בין שקורין בהן ובין שאין קורין בהן אע"פ שכתובים בכל לשון - טעונים גניזה".

הרמב"ם הביא דין זה להלכה⁴:

"כל המאבד שם מן השמות הקדושים הטהורים שנקרא בהם הקב"ה לוקה מן התורה שהרי הוא אומר בעבודת כוכבים ואבדתם את שמם מן המקום ההוא לא תעשון כן לה' אלהיכם".

ובהלכה הבאה פירט את כל השמות שאסור למחוק⁵:

"כל המאבד שם מן השמות הקדושים הטהורים שנקרא בהם הקב"ה לוקה מן התורה, שהרי הוא אומר בעבודת כוכבים ואבדתם את שמם מן המקום ההוא לא תעשון כן לה' א-לקיכם. ושבעה שמות הם: השם הנכתב יו"ד, ה"א, וא"ו, ה"א וכו' או הנכתב א'ד'נ'י, וא-ל, א-לוה, וא-לקים, וא-לקי, ש'ד'י, וצ-באות, כל המוחק אפילו אות אחת משבעה אלו - לוקה".

וכן פסק מרן בשו"ע⁶:

"אסור למחוק אפילו אות אחת משבעה שמות שאינם נמחקים, ולא מאותיות הנטפלות מאחריהם וכו' ואלו השבעה שמות: שם ההויה. ושם אדנות. וא-ל. א-לוה. א-להים. ש-די. צ-באות. ויש גורסין ג"כ אהי"ה אשר אהי"ה".

כפי שאנו רואים בפוסקים - שמות ה', יש בהם קדושה עצמית. לכן אפילו אינם כתובים בספרים תפילין ומזוזות, דהיינו דיו על גבי קלף, יש בהם קדושה. וכמו שאמרה הגמרא⁷: "ת"ש היה כתוב (רש"י: שם ה') על ידות הכלים ועל כרעי המטה יגוד ויגנוזו".

וכן פסק הרמב"ם⁸:

"אפילו היה השם חקוק בכלי מתכות, או בכלי זכוכית, והתיך הכלי - הרי זה לוקה".

3 פרק טז משנה א.

4 הלכות יסודי התורה פרק ו, הלכות א-ב. כמו כן, הרמב"ם מונה מצווה זו בסה"מ ל"ת מצווה סה.

5 פירוט השמות הקדושים בשבועות לה, א.

6 יורה דעה סימן רעו סעיף ט.

7 שבת סא, ב.

8 הלכות יסודי התורה פרק ו הלכה ו.

עד כאן ראינו איסור מחיקת השם. בדין שאר הספרות התורנית כותב הרמב"ם:⁹
 "כתבי הקדש כולן, ופירושיהן וביאוריהן אסור לשורפם או לאבדם ביד,
 והמאבדן ביד מכין אותו מכת מרדות. במה דברים אמורים, בכתבי הקדש
 שכתבם ישראל בקדושה".

הכסף משנה שם, מבאר שבמחיקת שמות ה' הרמב"ם נקט לשון: "לוקה מן התורה". בעוד
 באיסור לאבד את כתבי הקדש הרמב"ם מדגיש "מכין אותו מכת מרדות", דהיינו שהאיסור
 מדרבנן. אמנם המגן אברהם¹⁰ חלק עליו וכתב שעל פי לשון הרמב"ם בספר המצוות משמע
 שאיסור תורה איכא גם במחיקת כתבי הקודש. האחרונים נקטו כדבר פשוט להלכה כדברי
 הכס"מ¹¹. חשוב לדעת שכתבי הקדש הם מדרש הלכות ואגדות, בעוד דברי מוסר, הגות או
 סיפורי צדיקים וכדומה אינם חייבים בגניזה כלל¹² (אך כמובן אין לנהוג בהם מנהג בזיון).
 בנוסף לשמות ה' וכתבי הקודש, מצאנו דין מיוחד לכתיבת פסוקים. ר' מימון, אביו של
 הרמב"ם, כתב בתשובה¹³:

"ולוחות הנערים הנמחקים אין מותר לכתוב בהם שלשה תיבות וכו' לא כאשר
 יכתבו המלמדים פסוק בארך השטה וכו' ואח"כ יקחהו הנער וימחקהו זאת
 היא סכלות גדולה וחטאה עצומה שיכתוב דברי הא-ל על מה שאינו מותר
 ואח"כ ימחקהו זהו אסור ונמנע וכו'".

ג. גרמא

פתח נוסף להיתר אנו מוצאים בהמשך הגמרא¹⁴, הגמרא מחדשת שלמרות שיש איסור מחיקת
 שם ה', גרמא לא נאסרה:

"דאמר קרא ואבדתם את שמם מן המקום ההוא לא תעשון כן לה' אלהיכם,
 עשייה הוא דאסור גרמא שרי".

מפורש בגמרא שאפילו במחיקת שם ה', גרמא לא נאסרה. אמנם בשו"ת נודע ביהודה העלה
 דנהי דאין איסור דאורייתא דמוחק, אבל עדיין יש איסור ביזוי. לכן כותב הנודע ביהודה

9 שם הלכה ח.

10 סימן קנד ס"ק ט.

11 לדוגמא: שו"ת הר צבי יורה דעה סימן רלא, שו"ת יביע אומר חלק ח אורח חיים סימן יח אות ג, וציץ
 אליעזר חלק ג סימן א ועוד.

12 שו"ת אגרות משה, יו"ד ח"ב סימן ע"ה, וכן כתב הרב מלמד במדור רביבים בגיליון 200 של עיתון ב'שבע',
 תמוז תשס"ו.

13 הובאו דבריו בשו"ת התשב"ץ חלק א סימן ב.

14 שבת קכ, ב.

דלא הותר גרמא אלא לצורך מצווה כגון טבילה¹⁵. הרשב"ץ¹⁶ מבאר דהותר למחוק שם ה' בגרמא, רק באופן שממילא היה נמחק לאחר זמן, כפי שלומדת הגמרא מדין "הרי שהיה שם כתוב על בשרו וכו'" אם כן יוצא שהאדם רק קירב את המחיקה, ודבר זה הותר בגרמא. בשו"ת אהלה של תורה¹⁷ דן ביסוד דין גרמא, הגר"י אריאל מחלק בין איסור בתוצאה לאיסור בעשייה ע"ש. בנד"ד כותב כך:

"וצריך לומר שהוא הדין במחיקת השם, חומרת האיסור היא בכך שאדם מעז למחוק את השם הקדוש. המרידה והחוצפה כלפי שמיא היא החמורה, ולא התוצאה שהשם נמחק וכו' ומשום כך גרמא שרי".

יוצא מדברי הגר"י אריאל שגרמא במחיקת השם מותרת בעצם, גם שלא במקום מצווה או כשהיה נמחק מעצמו לאורך זמן.

בשו"ת ציץ אליעזר¹⁸ דן בנד"ד ואגב אורחא מעלה סברה בדין מחיקה בגרמא שהיא חשובה ביותר לעניין המיחזור כיוון שאופן הפעולה דומה. הציץ אליעזר מביא תחילה את דברי הגמרא¹⁹:

"ת"ר הברכות והקמיעין, אע"פ שיש בהן אותיות של שם ומעניינות הרבה שבתורה וכו' מכאן אמרו כותבי ברכות כשורפי תורה. מעשה באחד שהיה כותב בצידן, באו והודיעו את רבי ישמעאל. והלך רבי ישמעאל לבודקו. כשהיה עולה בסולם, הרגיש בו נטל טומוס של ברכות ושקען בספל של מים. ובלשון הזה אמר לו רבי ישמעאל: גדול עונש האחרון מן הראשון".

שם האריך בביאור מעשה זה דרבי ישמעאל, ומביא לשון הירושלמי: "ובירושלמי איתא בלשון וזרקן לתוך ספל של מים". הגר"א וולדנברג מוכיח מכאן דשיקוע במים הוי מחיקה בגרמא ולא בידיים, כיוון שהמחיקה נעשית לאחר זמן. אך כל זה בדין מחיקת השם שהוא האיסור היותר החמור, ולא בדין כתבי הקדש וכוודאי לא בדין עלוני הסברה שונים.

עוד יש להוסיף ולבאר בדין קדושת שם ה', דכתיבת שם ה' צריך לקדש על ידי מחשבה²⁰ כמבואר בבית יוסף²¹:

15 נודע ביהודה מהדורא תנינא אורח חיים סימן יז.

16 שו"ת התשב"ץ חלק ג סימן ב.

17 אורח חיים חלק ב, סימן כט סעיף ד.

18 ציץ אליעזר חלק ג סימן א.

19 שבת קטו, ב.

20 כפי שנראה להלן חלק מן הפוסקים הקלו להתנות מראש שלא תחול קדושה.

21 יורה דעה סימן רעו.

"היה לו לכתוב השם ונתכוין לכתוב יהודה וטעה מכוונתו והשמיט הדלי"ת ואח"כ העביר הקולמוס על כל אות ואות לקדשו פלוגתא דרבי יהודה ורבנן בפ"ב דגיטין (כ, א) והלכה כרבנן דאמרי אינו מקודש".

סיכום ביניים:

שלוש דרגות של חומרא יש בעניין הגניזה ואיסור מחיקה²²:

- א. המוחק אפילו אות אחת משם ה' או מספרי תורה, תפילין ומזוזות עובר על איסור מן התורה.
- ב. המוחק כתבי הקדש (כגון: גמרות, משניות, ספרי ראשונים וכדומה או פסוק שלם עובר על איסור דרבנן.
- ג. סיפורי צדיקים, דברי חכמה ומוסר אין בהם איסור מחיקה כלל (אך אין להשליכם בבזיון).

שתי הגבלות מצאנו בדין קדושת הכתיבה:

- א. קדושת הכתיבה תלויה בדעתו של האדם.
- ב. יש פתח למחיקה באופן של גרמא (בתנאים מסוימים).

ד. בעיית הגניזה בדורות קודמים ושריפה כפתרון

המשנה ברורה²³ פוסק שנייר חלק הרי הוא מוקצה בשבת, מחמת חסרון כיס. חלפו רק כמאה ועשרים שנים מאז נכתב המשנ"ב, וכיום כמעט שאין דבר זול כמו נייר. עיתונים ועלוני פרשת שבוע מחולקים חינם, כאשר חלק לא מבוטל מהם אפילו לא נלקח. מי שמצוי בנושא הגניזה והקבורה, יודע שבעקבות שינויים אלו נוצר עומס אדיר על מערכת איסוף וקבורת הגניזה. מיחזור נייר אמנם קיים רק כמה עשרות שנים, ולכן שאלת המיחזור במקום גניזה היא שאלה מודרנית, אבל בעיית הגניזה איננה דבר חדש. מאז המצאת הדפוס התרכו כתבי הקדש, ובייחוד מאז המהפכה התעשייתית, ההדפסה הפכה להיות זולה והמונית. השבות יעקב²⁴, בתחילת המאה השמונה עשרה, מתמודד עם בעיה דומה:

"...פה ק"ק מיץ על דבר כתבי קודש הקרועים והבלואים שמתרבים בכל שנה ושנה כשמנקים הבתים לימי הפסח ואין עליות בית הכנסת מספיק להכילם, גם יש לחוש לסכנת שריפה שהוא סכנה גדולה בזמנים הללו. ובכן נתנו הכתבי

22 כ"ה בשו"ת ציץ אליעזר חלק ג' סימן א' ע"ש ביאור דברי הרמב"ם באריכות ודלא כמו שכתב בדוחק בשו"ת עין יצחק.

23 אורח חיים סימן שח ס"ק ג.

24 חלק ג סימן י.

קודש לפני איזה שנים תוך חביות גדולות והעמידו החביות בבית הקברות, ונגנבו כולם או רובם על ידי עכו"ם ובאו לידי בזיון גדול עד שהיו מקנחין בהם, האם מותר לשרפם או לא?".

השבות יעקב מדבר על סידורים וחומשים, וכותב שלכתחילה צריך לגנוז אותם. אבל כיוון שראה שבאים לידי בזיון, הציעה לשרוף אותם. אמנם בעל שו"ת באר שבע כתב דברים חריפים נגד שריפת כתבי הקדש, וז"ל²⁵:

"שאותן שנהגו להקל לשרוף כתבי הקדש שבלו או שנמחקו, חדשים מקרוב באו לא שערום אבותינו ז"ל. וטענה שלהם היא כי שריפתם זהו כבודם כי על ידי גניזתם הם נזרקין במקומות המטונפים - טענה ריקנית היא לא שרירא ולא קיימא וכו'".

ממשיך השבות יעקב:

"ובוודאי הרבים שנהגו כן כאשר מעיד בעל באר שבע, לאו מעצמם עשו ונהגו כן על פי הוראת גדולי בעלי הוראה שראו גם כן שאי אפשר לעשות תקנה דגניזה שלא יבאו לידי בזיון יותר וכו' ומכל מקום ודאי היכא דאפשר למיעבד תקנה על ידי גניזה וכהאי גוונא ודאי עבדינן והוא מצוה מן המובחר, אבל היכא דאי אפשר מכח ריבוי שודאי יבואו לידי בזיון, וכהאי גוונא, או שיש חשש סכנה, נראה לי להתיר ע"י שריפה".

לא נתקרה דעתו של השבות יעקב, עד שכתב: "ואז יגנוזו האפר בגומא אצל ת"ח". למסקנה ולדינא פסק השבות יעקב שבמקום בו מגיעים ספרי קודש לידי בזיון, בשעת הדחק יש לשרוף אותם ואח"כ לקבור את האפר. כמובן שבספרי תורה זהו איסור דאורייתא. חשוב לשים לב לשני הבדלים בנד"ד: ראשית, מדובר בסידורים וספרים. שנית, אין מדובר על מיחזור נייר.

במאה העשרים הדפסת עיתונים הפכה להיות נפוצה מאוד עד שלא ניתן להבטיח שכל העיתונים שיש בהם דברי תורה יגיעו לגניזה. שו"ת מנחת יצחק²⁶, הביא את השבות יעקב הנ"ל, והוסיף עליו שתי נקודות חשובות, הראשונה: שבימינו כאשר קוברים באדמה בתוך ניילון אין הספרים מגיעים לידי בזיון, אדרבא חומר פלסטי שומר לאורך זמן על הנייר. על כן כתב שבעניין הספרים, במידה והדבר אפשרי, טוב יותר לקברם ולא לשרפם. בתשובה שניה²⁷, הוסיף בעניין הדפים המודפסים לשימוש חד-פעמי וכתב:

25 שו"ת באר שבע סימן מג.

26 חלק א סימן יז.

27 שם סימן יח.

"אכן יהיה לנו לעזור על כל פנים בנדון האגרות והעיתונים ויש בהם איזה דברי תורה, המלאים על פני תבל. ובודאי אי אפשר לגנום, דעדיף לשרפם מלנהוג בהם ביזיון במקומות המטונפות וכו' דמותרים לשרפן, ומוטב לשרפם מלנהוג בהם ביזיון ואך יזהר מאזכרות. אמנם השבות יעקב שם הצריך על כל פנים גניזת האפר, מה שאי אפשר בנדון דידן".

עם התקדמות הדפוס והטכנולוגיה, נולדה בעיה חדשה: הקורעקטין, דהיינו עלי הגהה. בכל תהליך של הדפסת ספר חדש, מוציאים בבית הדפוס מספר עותקים ראשוניים. עותקים אלו לא נועדו להפצה ולימוד אלא להגהה של הספר ובדיקות שונות כגון: עימוד, חיתוך שוליים וכדומה. יש להעיר שמדובר בכמויות גדולות מאוד של חומר מודפס שלא נועד להפצה ולימוד ובתי הדפוס חיפשו פתרון לבעיה כאשר הכמויות הלכו והצטברו אצלם.

כפי שראינו לעיל בבית יוסף, כדי לקדש את הכתיבה יש צורך בכוונה. על פי זה בשו"ת עין יצחק²⁸ מוסיף שניתן לעשות תנאי בשעת ההדפסה כדי שלא תחול קדושה. לכן פסק בעניין עלי הגהה שיש להתיר לשרוף, ויותר טוב לעשות ע"י קטן נכרי²⁹:

"נחזור לעניינינו דע"פ מה שנתבאר לעיל דדעתי מסכמת לצוות להבעלים שיתנו מקודם הדפסת הקורעקטין³⁰ שאינם בכתב אשורית כיון שאין האזכרות כתובים בהם כדינם דיתנו בפירוש שלא יחול עליהם קדושת כתבי קודש כלל ואז מותר לשורפן באם שקשה לגונן מחמת ריבוי הכתבי קודש וגונבין אותן מן הבה"ק וכמש"כ כת"ר ויכולין לבוא לידי בזיון ח"ו וכעין השאלה המבואר בשבות יעקב ח"ג סימן י' ובכנסת יחזקאל סימן ל"ז אז יש להתיר לשרוף להקורעקטין. ומן הראוי לעשות זה ע"י קטן וכעין שראיתי כזה בפ"ת ליו"ד סימן רע"ו ס"ק י"ט בשם תשובה א'. ויותר טוב ע"י א"י קטן וכו' וכבר כתבתי לעיל דעיקר שריפת כתבי קודש אינן אלא מדרבנן, ועיין בחתם סופר ח' ששי סוף סימן ח' וכו' ויש להאריך בזה הרבה והוכרחתי לקצר, כן דעתי להלכה בכ"ז. וזהו יותר טוב מאלו ליתנם להקושרים להניחם בטבלאות³¹ משום דבקשירות הספרים יכולים לבא לידי בזיון ח"ו וכמש"כ המהרשד"ם חלק יו"ד סימן קפ"ד בהשאלה דמבאר הענין דחותכין אותם לחתיכות קטנות ומשליכים מאותם חתיכות דקות שעושים כדי להשוות הטבלא אל הספר לאיבוד ונרמסים ברגלים וכו' ע"ש. וכבר כתבתי לעיל דחשש בזיון גרע ביותר

28 אורח חיים סימן ה אות לח.

29 כעין זה כתב בשו"ת אחיעזר יורה דעה סימן מה.

30 עלי הגהה של בית הדפוס.

31 הכוונה לעשות מהדפים כריכות לספרים, זהו אחד הפתרונות הנוספים שהעלו הפוסקים.

וזה אסור מן הדין, ע"כ לא באתי להתיר רק ליתן אותם לשריפה וטוב להדר ולעשות וכפי הפרטים הנאמרים למעלה באר היטיב בעז"ה".

הנצי"ב בשו"ת משיב דבר³² פסק בעניין עלי הגהה דמותר לאבדן בידיים (!) ואפילו לא הצריך לעשות תנאי וכדומה, כיוון שמתחילה נעשו על דעת כן שיאבדו ולא ישתמרו. בשו"ת ציץ אליעזר³³ דן באריכות בנושא שריפת עלי הגהה. מסקנתו דמותר לשרוף עלי הגהה כיוון שהודפסו מראש שלא על מנת שילמדו מהם, ולכן לא התקדשו.

ה. פתרון המיחזור

בעשרות השנים האחרונות, עם התקדמות הטכנולוגיה מחד ועליית המודעות הסביבתית מאידך, התפתחה טכנולוגיה חדשה של מיחזור נייר³⁴.

בשו"ת חבל נחלתו³⁵ כתב דכל מה שהותר רק לשרוף ולא להשליך בבזיון, והוסיף בפשיטות: "שמיחזור עוד חמור משריפה בכך שמבזה את דברי הקודש שנכתבו על נייר, ולכן מעדיף לשורפם מאשר למחזרם, וגניזה לדברי התורה עדיפה מכל איבוד".

תמהני על קביעה זו, שמיחזור היינו השלכה בבזיון. מיכלי המיחזור נקיים ומכילים ניירות בלבד, אין מדובר בפחי אשפה בעלי ריח רע וכדומה. ושמא הרב המחבר כתב כן לפי שבטכנולוגיית המיחזור לפני כמה עשורים, ידוע שהיו יכולים לקרוא על הנייר הממוחזר מילים מתוך הנייר המקורי. תהליכי המיחזור כיום אינם מותירים זכר לנייר הקודם, המפעל מפיך מהנייר רק תאית נקייה ופנים חדשות באו לכאן. לענ"ד מיחזור אינו בזיון בשום צד והוא מכובד יותר אפילו משריפה, זו הסכמת מרבית הפוסקים לפי הבנתי, בניגוד לדברי החבל נחלתו. המחלוקת בעניין ההיתר למחוק דברי תורה עומדת בעינה, אכן מצד שורת הדין, דעת החבל נחלתו שאין להתיר שריפה או מיחזור של עלוני שבת וק"ו לספרים. אכן בסוף דבריו כתב איך שבעיניו ראה גניזה ש"אף על פי שקברום בחול, הם היו מתגלים ועפים לכל עבר. ולכן מן הראוי לגונזם בקרקע כראוי". הרי שגם הרב המחבר מודה שתופעה שכיחה היא עלונים מתגלגלים ונרמסים בבזיון³⁶.

32 חלק ב סימן פ.

33 חלק ג סימן א.

34 לסקירה נוספת ומורחבת בנושא ע"ע תחומין כרך ל, הוצאת מכון צמת.

35 חלק י סימן לח.

36 ע"ע עין יצחק סימן ה שלמד מתוך דברי התשב"ץ שיש חילוק: איבוד כתבי הקודש אסור מדרבנן כפי שהזכרנו, אך בזיון כתבי הקודש אסור מדאורייתא.

הרב משה פיינשטיין³⁷ מאריך לבאר את החלוקה שכבר ראינו לעיל בין איסור מחיקת השם וקדושת סת"ם, לבין כתבי הקודש. עוד מחדש הגר"מ פיינשטיין דין מיוחד בקדושת תושבע"פ. תושבע"פ לא נתנה לכתוב³⁸, אלא שכדי שלא תשתכח תורה מישראל משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך" התירו כתיבת תושבע"פ. על בסיס החלוקה בין קדושת סת"ם (עצמית) לקדושת כתבי הקודש (לימוד) והחידוש על מקור הקדושה של כתבי הקודש, מסיק הגר"מ פיינשטיין שקדושת כתבי הקודש אינה קדושה עצמית, אלא היא נובעת ותלויה בלימוד בהם. ואזי כאשר התבלו הספרים או שמדובר בעלי הגהה שלא נועדו ללימוד וכדומה, באופן ש"שום אדם לא ילמוד בהם - אזלא קדושתם" כלשונו.

למעשה כתב שדעתו נוטה להתיר הכנסה של ספרי קודש למתקן איסוף נייר, כי הוא רק גרמא ולא איבוד בידיים ממש. אך דווקא בספרים של תושבע"פ שאין בהם שמות קודש. אמנם להלכה למעשה נסתפק וכתב שיש לברר ההלכה ולקבל הסכמת פוסקים נוספים:

"ויש לאסור בחומשים וספרי תנ"ך שבהם נמצאים שמות, וכן סידורים מאלו שמדפיסים בשמות ממש. אבל מהספרים שבתורה שבע"פ, שהם משניות וגמרות משני התלמודים וכל ספרי רבותינו הראשונים והאחרונים והספרים הנדפסים מחכמי הזמן, וכל הירחונים כשנקרעו ולא שייך שילמדו ויעיינו בהם. ואף ששייך שילמדו בהם לפעמים, אך ברור שלא ילמדו ולא יעיינו בהם כאיזה דפים שלמים נמי מותר. אבל לעשות כן למעשה תדבר בזה עם עוד גדולי פוסקים בארץ ישראל וגם מגדולי ראשי ישיבה וגם עם גדולי תורה והוראה מעדה החרדית ומהספרדים".

בשו"ת הר צבי³⁹ הסיק להלכה דניתן להקל כיוון דאיכא תרתי גם איסורו רק מדרבנן וגם ע"י גרמא:

"ולהלכה נראה שאפילו אם נימא שבמחיקת השם ע"י גרמא יש איסור דרבנן, מ"מ בספר המשניות דאזכרות ליכא וגם המאבדו בידים אינו אלא איסור דרבנן, לכן ע"י גרמא גם איסור דרבנן ליכא. וכן משמע בפמ"ג או"ח (סימן קנד, אשל אברהם ס"ק ט) שמעורר על המג"א שהוסיף על דברי השו"ע שס"ת שבלה מניחין אותו בכלי חרס וגונזין אותו בקבר, שה"ה ספרים, וע"ז כתב הפמ"ג מ"ש ספרים לא ראיתי נוהגין כן וכו' וכך הוא מדוקדק לשון הרמב"ם הלכות יסודי התורה (פ"ו ה"ה), דכתבי הקודש אסור לשורפן ולאבדן ביד, הרי

37 שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן לט.

38 גיטין ס, ב.

39 יורה דעה סימן רלא.

הרמב"ם שמדבר לענין איסור דרבנן בשאר כתבי הקודש, דקדק וכתב ולאבדן ביד, להשמיענו דע"י גרמא מותר".

כפי שהבאנו לעיל מוכיח הציץ אליעזר ע"פ הגמרא, ששריה בחומר הגורם למחיקה נחשבת לגרמא ואינו כמוחק בידיים. בדין ההיתר בגרמא הבאנו שלוש שיטות לעיל, ע"פ הגר"י אריאל יהיה מותר וע"פ שיטות אחרות מותר רק כדי שלא יגיעו לידי בזיון. ראינו עד עכשיו דיון בפוסקים על כתבי קודש מודפסים ועלי הגהות, בשו"ת עשה לך רב⁴⁰ מתייחס לשאלת המיחזור, אך מוסיף שיש לחלק בדין עיתונים ועלונים שהינם חמורים פחות מכתבי קודש:

"ולהלכה למעשה וכו' ואם תבוא שאלה בספרי קודש שאין בהם אזכרות, כגמרות וספרי הלכה ודומיהם, יש מקום לעיון ודיון אם צפויים הם לבזיון וכו' הנה ברור שבדברי תורה המתפרסמים בעתון וכו' אף על פי כן אין להשתמש באותם דפים שום שימוש של בזיון, וראוי וכו' לגזור אותם דפים ולגנום. ומי שידוע בעצמו שאין באפשרותו ליזהר בכך ודאי שטוב יותר ליתנם באותם מיכלים של "הועד למען החייל"⁴¹, ואף שמשם נלקחים להתכה מחדש, הרי זה כעין שריפה שדנו גדולי הפוסקים להתיר באם צפויים הם לבזיון וכו' שקל דינם של עיתונים אלה מכתבי קודש, שכן כל עיקרם אינם כתבי קודש ולא נכנסו בגדר זה כלל".

בשו"ת במראה הבזק⁴² כתבו דלכתחילה יש לגנוז כל כתבי הקודש. אמנם במקום צורך העדיפות הראשונה היא מיחזור נייר ורק בעדיפות שניה שריפה ודלא כדברי החבל נחלתו לעיל. עוד הוסיפו בהערות שם שיש להניחם במכלי המיחזור עטופים בשקיות ניילון. בפגישה של המחבר עם הרב י"צ רימון הוא התיר למחזור עלוני שבת וכדומה, אך הוסיף שיש להכניס את העלונים למיכל המיחזור בתוך שקית ניילון. כיוון שהניילון שומר על הדפים וכאשר הניילון יתבקע תיעשה המחיקה בגרמא. לאחר מכן המועצה הדתית גוש עציון, על פי הסכמת רבני הגוש, הציבה מיכלים לאיסוף ומיחזור עלונים בבתי הכנסת. בפחים אלו היו שתי שקיות, וכך הועברו העלונים למיחזור נייר הרגיל.

בשו"ת שיח נחום⁴³ התיר לכתחילה למחזור. ובשו"ת באהלה של תורה⁴⁴ כתב כך: "הפתרון המעשי לבעיית העלונים היא לדרוש וכו' שלא יכילו שמות וכו' בדרך זו ניתן יהיה לגרוס

40 חלק ג סימן כח.

41 באותה תקופה הרווח על מיכלי המיחזור עבר כתרומה לועד למען החייל.

42 חלק ה תשובה פט.

43 סימן עד.

44 חלק ה סימן עו.

את העלונים ולא לגנוזם". בשנת תש"ע נפגש המחבר עם הגר"י אריאל לדון בנושא מיחזור עלוני שבת. בשיחה בעל פה, הוסיף הרב אריאל שכדי למחזר את העלונים כדאי – אך אין זה מעיקר הדין – לדאוג שהעלונים גם לא יכילו פסוקים שלמים. הרב אריאל אף העלה את הדברים על הכתב, ובמכתב הוסיף: "עלון וכו' ראוי למחזור". יש לציין שהרב אריאל העלה את השאלה המעשית כיצד יפקחו על העלונים, ומי ערב לנו שאין בהם שמות קדושים או פסוקים. בהמשך נפגש המחבר עם הרב אריה שטרן שהסכים לפסיקה זו, ואף ציין שאלמלא הרב אריאל היה מתיר גם ללא התנאי שלא יהיו פסוקים שלמים.

בשנת תשע"א נפגש המחבר עם הגר"ד ליאור בנושא זה. הרב היה נחרץ בדעתו שאין מניעה למחזר את כל כתבי הקודש שאינם סת"ם. ב"א אדר א' של אותה שנה פרסם הרב שהמועצה הדתית תפסיק להעביר חומר מודפס לגניזה, הכל יועבר למיחזור נייר מלבד סת"ם. בשנת תשע"ט נפגש מחבר המאמר עם רבני צהר. בעקבות המפגש, הוציאו רבני צהר לקראת פסח של אותה שנה, פסק הלכה הקורא לציבור לצמצם באופן ניכר את כמויות הנייר לגניזה, ע"י שימוש במיחזור נייר.

הרב רוזן והרב דסברג כתבו במספר בימות שונות⁴⁵ שיש להתקין מערכת הפעלה בגרמא במפעל המיחזור וזהו הפתרון ההלכתי לבעיה. בפועל, מפעלי המיחזור לא שיתפו פעולה ולא התקינו מכשיר גרמא במכונות. לאחר שמהלך זה לא צלח, הרב רוזן פרסם מאמר בו הוא כותב שדין העלונים שונה מדין כתבי הקודש וקל מהם. לכן מסקנתו להלכה: "התכתבתי בנושא זה עם כמה פוסקי הלכה מובהקים וכו' אורזם בשקית פלסטית עבה יחסית ומניחה באשפה ודיו וכו' לא יהיו אלה עדיפים על פני הפרשת חלה וכו'".⁴⁶

הרב אליעזר מלמד פרסם⁴⁷ פסק הלכה בנושא: אם רוב שטח העלון דברי תורה, הוא חייב גניזה ואם רובו דברי חול אפשר למחזר אותו. ברם הרב ציין, כפי שראינו לעיל שסיפורי צדיקים, דברי מוסר וכדומה אינם בגדר דברי תורה ומותר למחזר אותם.

בשיחה עם הרב יעקב יוסף הוא פסק שעלון שלא קראו בו אפשר למחזר ועלון שקראו בו חייב גניזה, כפי שמצאנו בעלי הגהה שהתירו לשרוף כיוון שלא למדו בהם כלל.

45 תחומין כרך ג, שבת בשבתו גליון 1245 ר"ה תשס"ט ועוד.

46 לענ"ד יש הבדל ברור: חלה או ירק בתוך שקית מרקיבים וממילא פוקעת מהם הקדושה לפני שהשקית נקרעת והם באים לידי בזיון. נייר לעומת זאת יכול להישמר לאורך ימים ושנים בתוך שקית ולכן גם החובה לשמור עליו מפני בזיון לא פוקעת.

47 הרב מלמד במדור רביבים בגיליון 200 של עיתון ב'שבע', תמוז תשס"ו, וע"ע בפניני הלכה ליקוטים א', ה', ח"י"ז.

חלק מן הפוסקים אוסרים למחזור דברי תורה גם בתנאים הנ"ל. הגר"ש מן ההר במאמר בתחומין⁴⁸, הגר"ש אליהו במאמר ברשת⁴⁹ והגר"ש אבינר בשיחה בעל פה אסרו מחיקה ומיחזור של עלונים. נלע"ד שיש חבל פוסקים עליהם ניתן להסתמך במיחזור כתבי קודש וק"ו מיחזור עלונים שנועדו ללימוד חד פעמי. כפי שכתב הציץ אליעזר הנ"ל: "נלענ"ד שיש שפיר לדון להקל לשרוף את עלי ההגהות, אבל לא לקורען ולהשליכן באשפה דרך בזיון". מיחזור דומה לשריפה ואינו מביא לידי בזיון, אלא מונע אותו. כדברי הנצי"ב: "ואדרבא מצווה נמי איכא וראוי לעשות אותו יום יו"ט, כמו שעשו יו"ט כשזכו שלא יהיו האזכרות של שטרות מוטלות באשפה" – נראה שהמציאות היום היא של דפים רבים המתגוללים בכזיון.

1. פסיקת הרבנות הראשית לישראל

בשנת תשע"ה, לאחר שמחבר המאמר הופיע בפני מועצת הר"ר לישראל, במטרה להציג את מלוא ההיקף של הבעיה ההלכתית והפטרונות הטכנולוגיים הקיימים במפעלי המיחזור, הגיע כבוד הרב הראשי הר"ר דוד לאו שליט"א לסיור במפעל. בשיבה זו הועלו מספר הצעות ומטרת הסיור היתה בדיקת היתכנות של פעולות שונות בנוגע למיחזור הנייר או לייצורו.

הסיור נעשה במפעלי חברת 'אמניר' בחדרה, זהו המפעל המרכזי למיחזור נייר בארץ (חברת הבת של מפעלי 'נייר חדרה' שהיא חברת המיחזור הגדולה בישראל). הנייר מסוג דפי פרשת השבוע נדחס לבאלות ענקיות ומאוחסן עד לצבירת כמות מספקת (מאות טונות). נהג טרקטור, שבדרך כלל אינו יהודי (אם כי החברה לא מתחייבת על כך), מעביר את הבאלות לתחילת פס הייצור של מפעל המיחזור. בשלב ראשון הנייר נגרס ונקצץ לחתיכות, משם הנייר עובר להשריה בכריכה עם חומרי הלבנה וניקוי של כל שאריות הדיו והופך לדייסה במיכלי ענק. תמיסה זו מכילה בקירוב 95% נוזל (!) ורק כ-5% תאית (החומר המופק מהנייר למיחזור), על מנת שהתערובת תוכל לזרום בצינורות המפעל. בתהליך זה הנייר עובר הלבנה על ידי הוספת תמיסות מלבינות שמוחק ממנו את כל המודפס עליו. חשוב לדעת שבניגוד לתהליכי מיחזור נייר לפני כמה עשרות שנים, בהם לעיתים ניתן היה לראות שאריות של אותיות ואף מילים על הנייר החדש, כיום אין שום סיכוי לכך. מובן שכל התהליך הזה נעשה באופן אוטומאטי, ויש מקום לדון האם מחיקה כזו נחשבת למעשה בידיים או לגרמא. צד נוסף להקל הוא העובדה שמדובר בעובד שאינו יהודי, היתר אמירה לנכרי בנד"ד התבאר בדברי האחרונים.

48 כרך ג' עמ' 323 ואילך.

49 [/https://www.hakolhavehudi.co.il](https://www.hakolhavehudi.co.il) ###

חבילות אלה מכילות בעיקר שאריות מבתי הדפוס (שבהם לא פעם הרבה גליונות של ספרי קודש, כי בעת הדפסת ספר מושלכים כל הגליונות הראשונים של כל גיליון דפוס עד שמגיעים לאיכות הדפוס הנדרשת).

התוצרת של המפעל היא תאית המופקת מהנייר, חומר זה מוסף למוצרי נייר שונים ביניהם: קרטונים, אריזות נייר, נייר ניגוב ידיים ועוד (לא נייר טישו שהוא רך יותר). יש לציין שהמפעל עובד בכמויות של מאות טונות, וכיום ללא מערכת איסוף נפרדת של נייר מבתי כנסת אין אפשרות לצבור את כל העלונים בנפרד ולהפעיל קו ייצור נפרד למטרות קודש, כגון הדפסת דפי לימוד נוספים, חלופה זו נבחנה בביקור הרב הראשי ונפסלה מטעמים טכניים.

במכתב שקיבל כותב המאמר, נאמר כך:

“...מועצת הרבנות הראשית בישיבה מיום וכו' החליטה כדלהלן וכו' ישנה כמות אדירה של דברי תורה וישנה חובה למצוא פתרון הלכתי לגניזת העלונים וכו' מועצת הרבנות הראשית קוראת לעורכי העלונים להקפיד על כך שלא יופיע שם אחד משבעת שמות וכו' וכן לא לכתוב פסוק שלם וכו' מועצת הרבנות הראשית קוראת וכו' להקים מיכלי מיחזור לדברי תורה ולהשתמש בנייר הממוחזר לצורך דברי תורה או כקרטון לכריכת ספרים וכו'”.

מועצת הרבנות, ובראשה הר"ר דוד לאו, התירו את המחיקה ותהליך המיחזור של עלונים ודפים שונים ללימוד מוסר והפצת תורה, רק באופן שהדפים יחזרו לשמש להדפסת כתבי קודש או כריכה לכתבי קודש.

מועצת הרבנות הראשית לא קיבלה את הפסיקה המאפשרת מיחזור עלוני שבת במערכות הקיימות היום. הרבנות הראשית כגוף ממלכתי חתרה למציאת פתרון מערכתי מקיף של מיחזור לצורך הדפסה חוזרת של דברי תורה. פתרון מסוג זה מקבל הסכמה רחבה ביותר בקרב הפוסקים, אולם במגעים עם המשרד להגנת הסביבה להקמת מערך מיחזור זה, המהלך לא צלח ולא הגיע לידי מימוש וממילא פתרון זה אינו רלוונטי במציאות היום.

ז. ייחודיות הגניזה בצבא

פרסומי הרבנות הצבאית שונים מעלוני שבת. ראשית, פרסומים אלה אינם מכילים פרסומות וכדו'. אמנם יש לציין שלא הכל דברי תורה, כגון סיפורי צדיקים חידות או מור"קים המשמשים להעברת מסרים חיוביים. שנית, עלוני השבת יוצאים לאור ע"י חברות פרסום, מפלגות וגופים שונים שאין להן מטרה להפיץ תורה אלא יש להן אינטרסים מסוימים (כלכליים, פוליטיים ועוד). פרסומי הרבנות הצבאית בוודאי מיועדים להפצת תורה.

מאידך גיסא, שח לי אחד הרבנים שהוא אינו מפיץ את כל פרסומי הרבנות לכל עבר, כיוון

שלעיתים חיילים לוקחים רק משום שלא נעים להם לסרב, אך הוא אינו יודע מה יעשה בהם חמש דקות אחר כך. אם החייל לוקח את הדף או חוברת הלכ"ס רק משום שלא נעים לו מהרב ולעולם לא יפתח אותה כנראה היא תגיע לפח או תתגלגל על הרצפה בחדר.

אופן ההתנהלות במערכות גדולות כמו הצבא מכתוב הדפסה בכמויות אדירות, עובדה זו מותירה במחסני הרבנות ארגזים שלמים של חומר מודפס שלא נעשה בו כל שימוש. יתרה מכך, גם אופן החלוקה והפצת החומרים עד ליחידות הקצה בכל הצבא מתאפיין בריבוי גדול של חומר מודפס שאינו בשימוש ולמעשה מעולם לא למד בו אדם. יש להוסיף שחלק מן הפרסומים רלוונטיים רק לזמן הפרסום כיוון שיש בהם זמני היום או החג וממילא בשנה הבאה ידפיסו דפים חדשים עם זמנים עדכניים. לענ"ד בנד"ד שידוע למדור הלכה או רעו"ת שהם מדפיסים כמויות של חומרים להפצה ומחלקים בפיקודים בכמות שלא יחסר בשום אופן שהוא, כמובן שידוע מראש שכמויות גדולות של הדפסות ישארו ללא שימוש כלל. לכן ניתן לדון כמויות אלו כדין עלי הגהה, וממילא לדעת רובא רובא של הפוסקים ניתן להכניסם למיכלי מיחזור נייר. כמובן שיש להתנות מראש שלא תחול קדושה על הגליונות שנועדו ללימוד חד פעמי, או לכל הפחות על הגליונות הנותרים שלא נעשה בהם שימוש מעולם.

עוד מבואר בשו"ת בצל החכמה⁵⁰, שכאשר כותבים אות אחת הרומזת לשם השם כגון: ה' או ד' אין בהם משום קדושה כלל ומותר למחקן. יש לזכור, שאם מדובר בדברי תורה ההיתר למחוק אינו מתיר להשליכם בביזיון.

ח. הצעות מעשיות

א. להנחות את כלל כותבי הפרסומים השונים ברבנות הצבאית ובחיל החינוך, שלא לכתוב אחד משבעה שמות הקדושים ולא פסוקים שלמים, ניתן לכתוב ה' או ד' כנ"ל.

כפי שכתב הרמ"א:

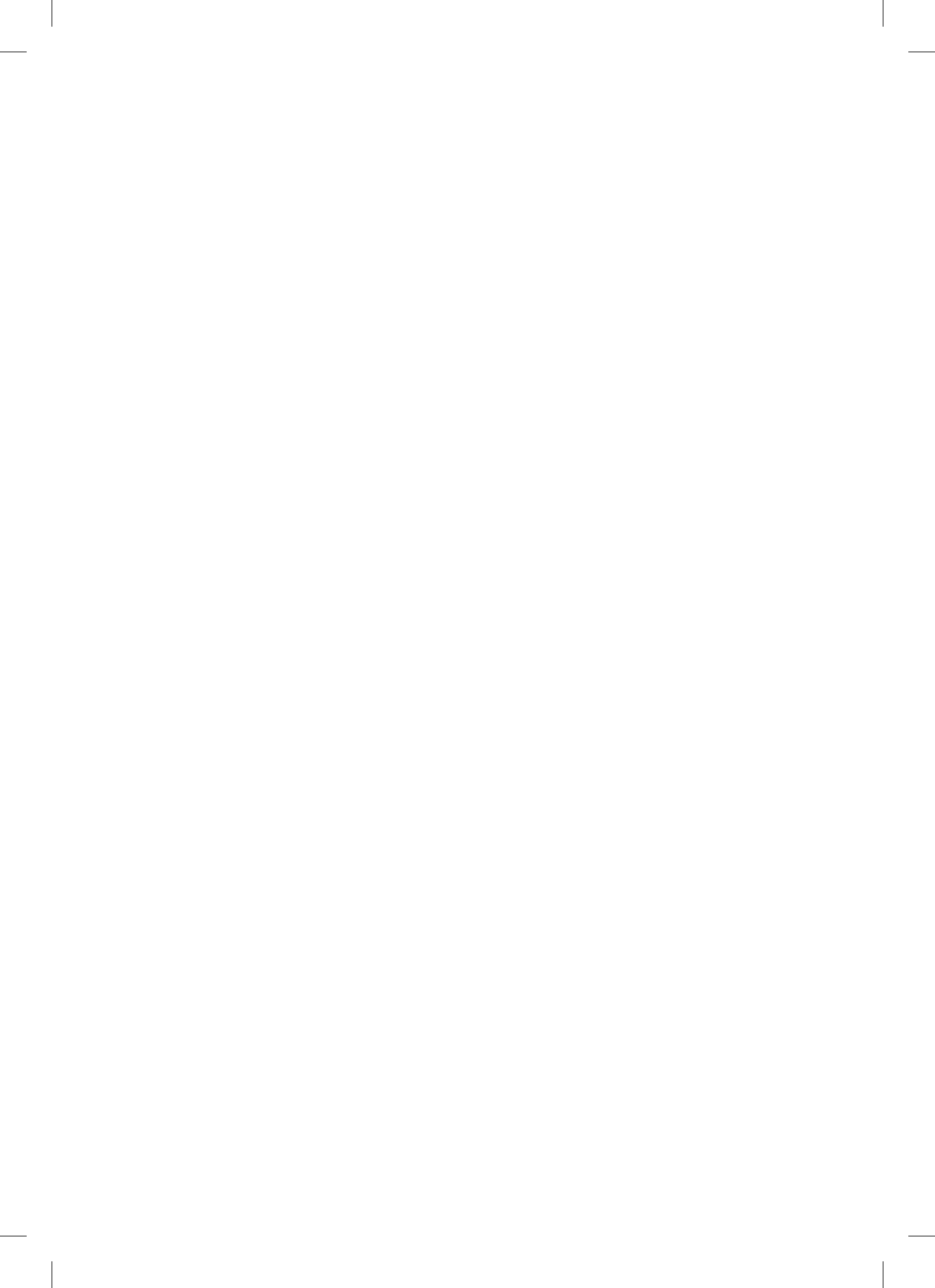
"ואסור לכתוב שם לכתחילה שלא בספר, דיוכל לבא לידי בזיון ולכן נזהרין שלא לכתוב שם באיגרת". גם לחולקים וסוברים שאין היתר למחזר דפים אלו, הרי שיש לתת את הדעת על בזיון הדפים שהוא דבר מצוי ביותר בצה"ל.

ב. טוב יעשו ברבנות הצבאית אם יתנו מראש בשעת ההדפסה שכל הגליונות שלא ישתמשו בהם ללימוד לא תחול עליהם קדושה.

ג. להנחות את רבני היחידות להעביר לגניזה רק סת"ם, סידורים, חומשים וספרי

לימוד שהודפסו באופן שאינו ללימוד חד-פעמי. יתר הפרסומים המתחדשים בחילופי הזמנים כגון הסברות של ענף חינוך, עלוני שבת, הלכ"ס, דבר רבצ"ר וכדומה יעברו למיכלי מיחזור נייר.

הנראה לענ"ד כתבתי והדברים בכדי לעורר על הנושא, והלכה למעשה יש לבררה וללבנה בענף הלכה של הרבנות הצבאית.





סדר

נשים



